

Typer och tidsdrag från uppländsk bygd

INGSTARBOBONDEN OCH BRUDKRONAN I ÖSTERLÖVSTA

Ingstarbobonden hade i forna tider sin fäbod vid nuvarande Harfall. En midsommarafton sent på kvällen fick bonden höra ett sånt oväsen det blev i uthusen. Tuppen gol i ett och den vita hingsten gnäggade och stampade ute i stallet. »Nu är det aldrig rätt ställt i fäbon», sade bonden, sadlade hingsten och red så fort han kunde mot Harfall, dit han kom fram vid midnattstid.

Det visade sig också att hingsten och tuppen varslat rätt, ty då bonden väl framkommen tittade in genom fönstret i fäbodstugan, fick han se sin piga sitta klädd till brud med ett det ledaste troll som brudgum och många andra troll som bröllopsgäster. Bordet framför dem dignade av rätter på fat av silver och guld, och därinne var för övrigt en faslig prakt.

Bonden tog nu fram sin kniv, läste Fader vår och Välsignelsen och slog sönder fönsterrutan, varefter han kastade det signade stålet, dvs. kniven, så att den slog fast i väggen rätt ovanför där bruden-pigan satt. Det blev ett hemskt gny och gnällande på trollen, som skyndade sig att rafs ihop allt det, som de hade haft med sig, och försvinna fortast möjligt. Men guldkronan, som pigan hade på huvudet och som satt rätt under kniven, den kunde de inte få med sig. Bonden tog pigan, som inte längre vågade vara kvar där ensam, och satte henne på sadelknappen och red hem till Ingstarbo.

Dagen efter, som var en söndag, togs den från trollen erövrade guld-kronan med till kyrkan och överlämnades till församlingen.

Så har sägnen berättats från släkte till släkte i Ingstarbo i Österlövsta socken. I den här formen har den berättats av häradsdomaren Anders Gustaf Jansson, född 1852 i Ingstarbo, och nedskrivits av hans son Iwar Enyck.

Motivet — fäbodflickan som vitterbrud — är inte alls ovanligt. Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala har en mängd olika uppteck-

ningar, huvudsakligen från Dalarna och Norrland. I dessa förlägges händelsen vanligen till julen, och en hund brukar hjälpa till med räddningen. Och en yxa brukar användas i stället för kniv.

I Ingstarbosägnen är det — förutom en tupp — en hingst, som ger varsel om vad som håller på att hända. Förmodligen har man tänkt, att namnet Ingstarbo skulle ha något med ordet hingst att göra.

I Svenska turistföreningens årsskrift för år 1900 har Bengt Hesselman meddelat sägnen i en annan utformning. Där tar bonden tuppen med sig, när han på sin hingst rider från Ingstarbo. Vid framkomsten släpper han tuppen lös över trollen, och de dyrbarheter tuppen flyger över blir kvar.

Sägnens lokalisering till Ingstarbo kan man tro bero på en tillfällighet, och så trodde jag tills jag i en dombok från 1600-talet fick se, att en gång i tiden en bonde från Ingstarbo verkligen kom till Österlövsta kyrka med en brudkrona. Den bonden hette Olof Andersson, och han skymtar flera gånger i häradsrättens protokoll. Det kan därför vara av intresse att sammanställa vad man kan få reda på om honom.

Olof Andersson torde ha fötts i början av 1600-talet och kanske i Ingstarbo. Hans far köpte hemmanet av Kungl. Maj:t och kronan enligt ett fastebrev av 7 juli 1617, som omnämnes i ett senare protokoll. Det är möjligt att fadern var född på hemmanet eller kom dit som måg.

Inte långt från Ingstarbo ligger den långsmala Finnsjön. På andra sidan ligger ett ställe, som heter Bystan eller Bystaden. Där föddes 1641 ett barn och man ställde till med kalas. Om vad som där hände har domboken för år 1642 en hel del att förtälja. Början kan citeras i sammandrag med moderniserad stavning:

Christopher i Bystan höll barnsöl Kristi Himmelfärdsdag 1641. Då sände Olof Andersson i Randesbo sin dotter efter en nyckelharpa. När hon kom tillbaka över Finnsjön gick smeden Erik Clemetsson från Lövsta bruk emot henne, tog harpan, gick tillbaka och vred strängarna.

Olof i Randesbo kom ut och fick harpan av Erik som sade: »Olof, här haver tu din harpa.» Olof tog henne och när han förnam henne inte vara väl ställd, sade han tre resor: »Förbannat vare tine finger som vridit min harpa uti olag.» Erik Clemetsson, som satt sig på mullbänken, reste sig upp, och utan något vidare tilltal gav han Olof tvenne munslag. Olof slog till med nyckelharpan och Erik fick ett blodsår fram i huvudet.

Båda slagskämparna drog nu sina täljknivar och skulle ge sig på

varandra men hindrades av en annan gäst. Spelmannens dotter blev förstas förskräckt och rusade in i stugan. Hon fick då syn på Olof Andersson i Ingstarbo, som inte hade märkt något av »parlamentet» där ute. Flickan ropade: »Käre Olof, kom ut och hjälp min fader. Erik Clemetsson slår honom ihjäl.»

Olof steg genast upp och gick ut på gården. Där fann han ett trästycke, som kunde bli ett lämpligt tillhygge. Spelmannens son Anders kom och försökte ta av Olof hans tillhygge men fick ett slag på armen i handgemänget innan han begrep att det här inte var någon fiende till fadern.

Olof mötte så Erik Clemetsson och sade till honom medan han hötte med sitt tillhygge: »Om du icke är stilla skall jag slå dig.»

Nu kom spelmannen själv, och inte heller han förstod att skilja på vän och fiende. Han »drabbade» Olof i Ingstarbo med sin täljkniv, som åstadkom ett stort sår i kinden. Sedan böjde han sig framåt och måttade en ny stöt. Olof slog till med sitt tillhygge och träffade spelmannen i bakhuvudet, så att han föll ned död.

Olof Andersson tog till flykten och höll sig undan till jultiden. Den 18 januari 1642 sammanträdde häradsrätten, och då kom den dräptes änka, hustru Lucia i Randesbo, och anklagade Olof för dråpet. Det var ju ett slag utdelat i nödvärn, men det kunde också sägas att det var större våld än nöden krävde. Målet överlämnades till hovrätten, som beslöt att mansbot skulle erläggas.

Man får senare reda på att Olof Andersson frivilligt gett hustru Lucia 100 daler silvermynt och i vängåva ett silverbälte om 50 lod, 6 riksdaler och ett »kassiackakläde» värderat till 20 daler kopparmynt. Härmed förklarade sig hustru Lucia nöjd. Ersättningen kunde räcka till inköp av ett mindre hemman. Man kan undra varifrån Olof fått alla dessa pengar.

Nästa gång Olof Andersson framskymtar i domböckerna är år 1651. Då hade han köpt en del av Bondebruket, den s.k. Gibolotten, av arvingarna. Bondebruket är namnet på det äldsta järnbruket i Lövsta bruk, som anlades av bönder någon gång under senare hälften av 1500-talet. Kronan anlade efter 1596 det bruk, som först kallades Kronobruket och som sedan övergick i Louis de Geers ägo. Återigen kan man undra varifrån Olof Andersson fick pengarna.

Så kom Påvelsmässodagen 1662. Den dagen kom Olof Andersson i Ingstarbo till kyrkan med en brudkrona av förgyllt silver. Det var inga-

lunda hans mening att skänka bort den; han ville låna pengar på den. Brudkronan vägde 74 lod, det blir nära ett kilo. Han fick låna 80 daler silvermynt. Här skulle vi då ha en orsak till att sägnen om brudkronan lokaliserats just till Ingstarbo.

Varifrån kan brudkronan ha kommit? Därom står ingenting i domböckerna. Under trettioåriga kriget kom många dyrbarheter in i landet, och det är möjligt att brudkronan var ett krigsbyte. Dess vidare öden har inte kunnat följas. En sak får man dock veta om den. Olof Anderssons barn i första kullen gjorde anspråk på den. Om den första hustrun får man i de kyrkliga räkenskaperna reda på att hon hette Anna och dog i barnsäng 1646.

År 1670 sålde Olof Andersson sin andel i Bondebruket med tillhörande andel i Bondegruvan i Dannemora till Emanuel De Geer. Han hade en skuld till bruksförvaltare Isac Mackie på 1 398 daler och 20 öre kopparmynt, som denne transporterat till De Geer. Denna skuld kvittades nu och dessutom fick Olof 250 daler kopparmynt och löfte om en hederlig vängåva. Några år senare hade han ändå skulder på 1 200 daler.

Nu kan man fundera över orsakerna till omsvängningen i Olof Anderssons ekonomiska förhållanden. Goda och dåliga skördar växlar förstås. Men det finns också en annan förklaring. Dombokens uppgift 1651 att Olof Andersson köpt Gibolotten är missvisande. Den måste syfta på att han löst ut medarvingarna. Han är redan 1637 antecknad som ägare till en andel. Det säges också att han var bördig till den. Tidigare hade det varit fyra delägare, nu blev det sex, och var och en hade en sjättedel. När en av delägarna dog, efterträddes han av kyrkoherden i Österlövsta, herr Måns Ivari. Det är troligt att Bondebruket åtminstone ibland lämnade god vinst.

Men Emanuel De Geers järnbruk var en konkurrent, som det blev svårt att tävla med. De Geer försökte på flera sätt att hindra Bondebruket. År 1652 gav landshövdingen honom befallning att inte neka bönderna att köpa kol och disponera vattnet till sitt bruk. Fyra år senare gjordes en överenskommelse, varvid Bondebruket avstod en hammare och till gengäld skulle få kol och vatten obehindrat.

Överenskommelsen bröts efter en tid. Delägarna i Bondebruket klagade 1668 hos Dannemora bergsting på »den stora skada och oförvarande hinder och men, som Bondebruket i långlig tid utstått och lidit förmedelst vattnets förhållande till deras bruk». Bergstinget gav bönderna rätt. De skulle ha tillgång till vatten. De hade kungliga brev

och privilegier. De Geer överklagade hos Bergskollegiet, där bönderna återigen vann. De hade förmodligen god hjälp av herr Måns, som skall ha varit en myndig man, och enligt en tradition, nedtecknad av Daniel Tilas, har han »mycket stångats och bångats med Emanuel De Geer». Denne var ju en mycket hög herre, som åtminstone på ett ställe i en dombok kallas »Hans Herlighet».

Emellertid torde inte andelsägarna ha sett så ljusst på framtiden. Det blev en »förlikning» i slutet av år 1669, och den godkändes av regeringen 28 nov. 1670. Och så var det slut på Bondebruket.

I början av år 1676 dog Olof Andersson, efterlämnande änka och tio barn. Änkan hette Elisabet och härstammade från Sund i Österlövsta. Barnens namn uppräknas, förmodligen i åldersordning. De hette Elin, Anders, Karin, Kerstin, Erik, Mats, Margret, Maria, Kerstin och Elisabet. Alla utom de två sista var vid faderns död gifta. Elin var gift med Mats Tomsson i Ursbo i Film, Anders gifte sig 1656 med Margareta, Kerstin gifte sig 1663 med Anders Christersson i Elsarbo i Film, Erik gifte sig med Anna Ersdotter från Ortalabruk och Maria gifte sig med kolaren Henrik Henriksson.

Ingstarbo hemman värderades 1681 till 520 daler kopparmynt; då hade man också en skuld på 348 daler i utlagor. En av döttrarna hade 1691 fått ut i arv 30 daler kopparmynt samt ytterligare 20 daler och en fjärding strömning.

Olof Anderssons ättlingar har levat kvar i Ingstarbo till denna dag.

Gunnar Alnebring

GRIFTETAL 1797 ÖVER HERREN TILL SÖDERFORS

Brukspatron Adolf Ulric Grill och hans maka Anna Johanna d. y. levde och verkade i Söderfors under senare delen av 1700-talet. Inom den ram, som de skapade genom ett ihärdigt arbete för brukets förkovran både utåt och inåt, hände otroligt mycket vid Söderfors under några korta decennier. Ombyggnaden av arbetarbostäderna, anläggandet av parken efter engelskt mönster, skolornas inrättande, museets och den nya kyrkans byggande tillkom bl. a. under denna tid, brukets stora glansperiod.

Den patriarkaliske brukspatronens fränfälle väckte på sin tid djup förstämning bland de underlydande. Eftermälet framgår av följande ut-

drag ur det griftetal, som upplästes vid hans begravning i Söderfors' brukskyrka 16 okt. 1797:

»Herr Adolf Ulric Grill föddes 19 mars 1752. Hans fader var direktören och riddaren av Kungl. Nordstjärne Orden Herr Claes Grill, död 1767, hans moder fru Anna Johanna Grill d. ä., död 1778.

Den lyckan att födas av dygdiga föräldrar och länge njuta deras ömma vård — att av dem undervisas till dygdiga tänkesätt och ledas till dygdiga vanor, medan hjärtat, ännu spätt, bildas efter de föremål, som omgiva ynglingen; att vid en mognare ålder äga deras levnad till mönster för inrättande av sin egen och av hjärtats rena böjelse bevakas till uppfyllandet av sina plikter är en välgärning av försynen, som den unge Grillen i ymnighet njöt och som hos honom beredde mannaålderns dygder. Hans uppfostran fullbordades hemma i föräldrarnas hus av trenne informatorer, herr Dahlberg, numera bergsråd, herr Eklund och herr Ramstedt, numera prost och kyrkoherde i Torstuna, vilken sistnämnde i flera år handledde honom med den ömhet och det uppriktiga nit, som utmärker var och en, som rätt känner de plikter, vilka med detta viktiga kall äro förenade.

Hans fader avled med hopp och förtröstan att hava lämnat efter sig en värdig son och hans moder njöt den tillfredsställelsen att, innan sin avgång, se detta hopp fullbordat. Sedan herr Grill några år arbetat på Grilliska kontoret i Stockholm för att hämta kunskap om sättet att styra handelsrörelser, anträdde han 1776 en utländsk resa. Med all en ynglings vetgirighet genomreste han Danmark, en del av Tyskland, Holland, Frankrike och England, men hemkallades av nyheten om sin moders död. Han tillträdde nu förvaltningen av sina egendomar och övergav handeln. Tiden var för honom inne att bereda sig ett stadgat och lugnt levnadssätt; han trädde därför genast efter sin hemkomst 7 juni 1778 i äktenskap med sin kusin Anna Johanna Grill, uppfödd i hans föräldrars hus och liksom danad att göra honom lycklig.

Människans lynne utvecklar sig icke rätt, innan hon hinner målet för sin fulla verksamhet. Att såsom statens medlem uppfylla sina samhällsplikter, att av naturens frikostighet gynnad med rikedomar, söka att dem rätt använda, och rätt utöva sina plikter emot underhavande, dessa kall förestodo honom nu. Hela hans bemödande användes ock att dem uppfylla, därom vittna det hedrande rykte han förvärvat, den oavbrutna enstämmighet, som spridde sällheten över hans äktenskap, de välgärningar, som nu kalla välsignelsen över hans minne, de tacksamhets tårar, som nu fukta hans grav.

Brukspatron Adolf Ulric Grill, ägare till Söderfors Bruk. Född 1752, död 1797.

Hans äktenskap hugnades år 1779 med en son. Men en sällhet han och hans maka lovade sig att genom honom njuta försvann hastigt. Efter fyra år slöt han ett liv, som blott varit utmärkt av plågor. Till ersättning av denna förlust upptog han och i sitt hus uppfostrade sin frus systerdotter fröken Anna Johanna Tham.

Ehuru född att äga rikedom hade han dock böjelse för arbetsamhet. Tillfälle därtill fick han i sina egendomars skötande. De hava under hans hand vunnit i odling och värde, vunnit genom åbornas tilltagande förmögenhet, genom den ordning han satt i göromålen och genom varaktigheten av alla hans anläggningar. Söderfors ankarbruk är under hans förvaltning nästan helt och hållet ombyggt och han förstod att förena nyttan med smaken. Därom vittnar denna kyrka, han till Herrans gudstjänst uppreste.

År 1783 begynte han att anlägga ett naturalie-kabinett, bestående av djur, fåglar, snäckor, koraller och fiskar, som tid efter annan till en

betydlig storlek vuxit och i vissa avseenden är det fullständigaste i riket. Det ökades betydligt under den resa till England han år 1788 i sällskap med sin fru företog. Denna samling är i synnerhet därav utmärkt, att djur och fåglar med en ovanlig omsorg och till en sällsynt likhet med naturen äro uppstoppade och uppställda i en systematisk ordning.

En samling av mynt och medaljer, som hans mor påbegynt, blev av honom fullbordad; ävensom har han efter sig lämnat en vacker samling av gravyrer, av de bäst kända mästare. År 1793 valdes han till ledamot av vetenskapsakademien, där han 1795 höll ett presidie-tal 'Om naturalie-samlingen på Söderfors'.

— —. Man trodde sig leva i det diktade tidevarv, då människorna blott utgjorde en släkt på jorden. Arbetaren rönte sin husbondes välvilja och förstod att älska honom tillbaka. Det var den största njutningen för ett ädelt hjärta att se sina goda uppsåt belönade genom de dygder de hos andra uppväckte.

Med så mycken känsla för det goda njöt han även med renhet det sköna i naturen. Detta brukets belägenhet vid Dalälvens strand tillbjöd honom därav rika njutningar. Ett av hans nöjen var att med konsten bidra till naturens försköning, och då han uppstädade den kring älven liggande parken, njöt han dubbelt vid föreställningen av de rena nöjen, han därigenom beredde sin maka.

Svåra plågor av en ohjälplig sjukdom avbröto ibland dessa glada dagar, men han lärde att dem med tålmod uthärda. I sin bästa ålder nalkades han målet för sin levnad: Odödligheten. Han övergav detta jordiska 1 oktober 1797, lugn och glad genom ett gott samvete och lämnade åt de efterlevande sitt exempel av dygd och tålmod. — — —

Herr Grill ägde ej det snille, som danar lysande människor, men han ägde ett gott och odlat förstånd. Hans sinnelag var häftigt, men han hade genom vanan förvärvat gåvan att styra sig. Han hjärta var ädelt, ärligt, uppriktigt och välvilligt. Vördnad för det högsta väsendet, kärlek, en livlig kärlek till sin maka, rättvisa och vänlighet emot underhavande utmärkte honom alltid. Han älskade ordningen till en ovanlig grad och övade välgörenhet, okänd för världen och ofta okänd för dem, som njöto hans välgärningar. Den ort där han sin mesta tid levat sörjer allmänt hans förlust, och hans underhavande begråta här en förlorad far. — — —»

Georg Wahlström

FISKARSPRÅKET VID UPPLANDSKUSTEN

— En ljusglänna å en töckenbank — då, gubbar, ä de luft!

En gammal upplandsfiskare står på bryggan till sin rankiga sjöbod och söker med ledning av himlens tecken förutspå vädret. Han representerar en snart förgången epok i den uppländska modernäringen. Han talar ett helt annat språk än sina femtio år yngre kolleger, och hans uppfattningar om fiske, väder och vind grundar sig på »tecken», dels ärvda från fäderna, dels grundade på egna iakttagelser från ett helt liv på ett nyckfullt hav.

Fiskarspråket är lokalt betingat, beroende som det är av näringen och dess olika uttrycksformer. Det är ett yrkesspråk för sig och präglad av sin speciella miljö. Jämför man de gamla skärkarlarnas sätt att uttrycka sig med inlandsböndernas, märker man snart skillnaden. Fiskarspråket är bildrikare och mera »mustigt» än bondespråket. Förklaringen är inte svår att finna. Skärgårdsbon lever vid ett oroligt hav, och han har större möjligheter än människorna på »torra bonnlandet» att följa naturens skiftningar. Han är van att reagera kvickt inför de snabbt växlande scenerierna och välja sina ord därefter. Nordvästen kommer som »ell å tjära» en höstnatt, man känner sig ynkelig och mager som »en utlekt abborre» efter vinterns svåra förkylning, och gammeljäntan har »lekt rommen av sig», när hon förlorat lusten att spana efter pojkar vid logdanserna.

Folkväckelsens kolportörer hade ett utpräglat skärgårdsspråk, när de sökte omvända fiskarbefolkningen. De hade Skriftens ord på att de var människofiskare och med den omväxlande skärgårdsmiljön för ögonen hade de inte svårt att finna bilder. Den stora fiskarnoten blev en ytterst användbar symbol i förkunnelsen. I den sprattlade snart många »fula och hårdfjällade fiskar» och de släpptes i »rättfärdighetens stora fisksump», som låstes med »de heliga löftenas lås» tills den dagen randades, då sumpen skulle öppnas och fiskarna skulle komma med i gästabudssalen. Bildspråket kunde pressas hur långt som helst, även om logiken ibland klickade. Den gamle fiskaren, som bad om ordets sälta i sin kropp, tänkte på sina gistna strömmingskaggar, som inte förmodade hålla den konserverande saltlaken med den påföljden, att innehållet blev skämt. Så blev det också med människan, om hon inte ständigt lät sig genomströmmas av den himmelska nåden.

Allt detta tillhör en förgången tid, ty nutida ordets förkunnare har

en helt annan talekonst och tillgriper nog hellre de homiletiska handböckernas ordval än det vildvuxna skärgårdsspråkets. För resten har nutida åhörare inte samma möjligheter att associera orden som de gamla fiskarna, som levde med i naturens växlingar och sitt yrkes olika skiften med hela sin varelse.

Utvecklingen inom fiskenäringens område har medfört, att många ord råkat i glömska, eftersom de inte längre har någon funktion. Det är inte många numera som vet vad en »stryta» är. Det var en träbytta med ett öra och den bar fiskaren hem fångsten i med hjälp av det krokiga bärträ, som han lade över axeln. Hållnäsfiskarna hade mataskar av trä, som de kallade »slafat». Det har helt försvunnit, ty de nya värmeisolerade matflaskorna är bättre att ha med sig i ryggsäcken. »Bandstolen» var förr outhärlig för fiskaren. På den täljde han banden för sina strömmingstunnor samt »rånkar» (rankbågar) och gjordar till ryssjorna. Nu tillverkas inte längre strömmingstunnor, och rottingen har fått ersätta enen som material till både rånkar och gjordar.

Den gamle båtbyggaren använde en stor del av sin fritid till att leta »anköst» till sin verksamhet. Han behövde krokiga bitar för vrängar, håar, stamkrafter och knaggar. Ankösten var råämnet ur vilket han skulle yxa och tälja till materialet till båtarna. Numera har bandsågen övertagit handasyslorna. De moderna båtarna saknar f. ö. ofta både håar och vrängar. De förstnämnda har ersatts med metallklykor; vad vrängerna beträffar, så vill nutidens båtägare gärna ha dem utbytta mot spant, som ger lättare farkoster. Ordet »hå», som lämpligen kan översättas med årtull, återfinns i »håkäring» och har sitt namn efter hajens rygghena, som den klassiska »hån» eller årtullen liknar.

Ofta har jag, när jag rott omkring i den norduppländska skärgården, undrat över namnen på alla holmar och skär. När fick de egentligen sina namn, och vad betyder dessa? Ibland är det vissa händelser som givit upphov till namnet på ett grund eller en holme, men för det mesta har väl utseendet på skäret fått bli utslagsgivande. Hättan, Kniven och Vitgrund är sådana skär, som döpts efter sitt utseende. Åtskilliga anknyter till vissa fåglar, t. ex. Skrakören, Skarflyttjan och Måsskär. Oxkistan och Oxdjupet i Gårdskär leder sitt ursprung från den tid, då oxar från Finnerångers gård forslades över till holmarna i Lövstabukten för sommarbete.

Tillfälliga händelser har ofta gett namnet åt något grund. Det finns en sten i Gårdskärs inre skärgård, som allmänt kallas »Gustav». Det hände sig nämligen i seklets början, att torparsonen Gustav Andersson

rodde på den stenen, när han skulle fara ut och skära bladvass. En påpasslig person uppmärksammade händelsen och »döpte» stenen.

De talrika »bådorna» efter kusten har sin etymologiska förklaring i fornsvenskans *budhi*, dvs. budbärare (om fara). I stormigt väder bryter sjön på bådorna och bringar bud till fiskaren att han skall se upp i dessa farvatten.

Öarna utanför Blidölandet i Norrtälje skärgård har fått sina namn genom en sällsam händelse, berättar gamla rospiggar. Det bodde nämligen en gång en jätte på Blidö. Han ägde en ox, som hade ett rött och ett svart öga. En dag slaktade jätten oxen och kastade delar av den ut i sjön. Det blev Oxhalsö, Norröra, Söderöra, Svartlöga och Rödlöga.

När man går omkring bland resterna efter forna fiskelägen och då och då uppsnappar ett gammalt ord, frågar man sig: hur tedde sig livet för dessa hårdföra män, som med primitiva redskap skaffade sig livets uppehälle? Ord är döda bokstäver, om man inte kan sammanställa dem med händelser. Tack vare vissa bevarade dokument kan man få en någorlunda god bild av forna dagars fiskarliv. En god källa är den avhandling, som den 23-årige roslagspojken Nils Humble 4 maj 1745 försvarade inför filosofiska fakulteten i Uppsala. Där sysslar han i ett avsnitt med strömmingsfisket på fjärdarna.

Avhandlingen är väl strängt taget den bästa källskrift vi äger om just detta fiske. Nils Humble berättar bl. a. om *skötarna* av fina linnetrådsmaskor, »som fastboddess vid rep av häst- eller kohår och som därvid sammandrages, så att ursprungligen 24 famnar långa skötär knappt håller 16 famnar. Till nätets övra rep, *öfra tältn*, fogas ett annat något grövre hamprep. Detta kallas att stylda sköten så att den inte skall slitas sönder av sjöhävningen. De nya skötarna färgas med *lät*, kokt av vatten på al- eller björkbark. Detta sker för att inte garnet skall angripas av djupens 'insekter', de s. k. *grundmärlorna*, dels också för att inte strömmingen skall se garnet utan rusa in i detsamma».

Om man fortsätter att läsa denna drygt 200-åriga skrift, finner man, att man på 1700-talet fiskade efter samma principer som nu och att *terminologin* i fråga om redskap och tekniska detaljer behållit sig ganska oförändrad. Det är bara de termer, som inte längre har någon giltighet i fisket, som fallit bort, likaså en lång rad saknamn. Att linnetråden försvunnit ur skötarna och ersatts med bomull eller rent av nylon förargar väl mest *grundmärlorna*, som tydligen hade riktiga kalas på rospiggarnas linneskötär.

De gamla fiskarnas sätt att segla hade sin egen terminologi. Man talade om *stamhåll* eller *utmärken* i längskeppsriktningen och *tvärmärken* midskepps. Varje fiskare hade sina hemliga »märken», när det gällde att bestämma platsen för ett särskilt givande strömmingsgrund. Man tog sikte på några karakteristiska detaljer på fastlandet, en »stortall», en klippsilhuett ell. dyl. och bestämde *tvärmärkena* från båtens akter fram till hån. Talar man med gamla fiskare, kan de fortfarande ge tvärmärken för de viktigaste grunden i hemskärgården.

Fiskarspråket kan vara mycket provinsbetonat. Många av fiskelägena låg länge isolerade och därför skapades ett eget bygdespråk, som till stor del är oförståeligt utanför bygränserna. Som en avslutning till denna flyktiga översikt av fiskarspråket återger jag en berättelse om sikfiske, upptecknad i Gårdskär efter en gammal fiskare:

När ja var så pass golik att ja kunne ro, fick jag följa me far på fiske. De var särskilt under siktiden som han ville ha sällskap, för de va långsamt iblann att ligga å vänta ut fisken. De gällde att smygro ut te huggen, för de va många som mässa mun på sik. Vi tog allti tribolingen på så'na färder, ettersom den var bärksam å rymlig på alla sätt. Under så'na färder hade vi allti en säck me oss å plocka jugglen (nypon) på holmarna så vi kunne koka soppa på vintrarna. Ja minns hur roligt de var att springa i stenskvallret vid stranden å leta korkflarnar å andra saker som sjön kastat opp.

Farsgubben var sträng på fiske å ville inte att man skulle hojta på rabbarna. Man fick inte myssla en gång för att inte oroa fisken eller locka folk te platsen. Å tammekatten fick ja inte en hurril en gång, en rikti näsfloskare, när ja börja skrika över nånting svart, som jag såg ligga å guppa i sjön nå'ra meter strann. Ja trodde de var nå värdefullt å skrek åt far. Han gliste me ögonna å titta värre, å så sa han att de bara var en sjunken stock, som stack opp ena ändan ur vattne. Så vart han arg å fråga om ja inte visste att ja skulle hålla käften på sjön åsså sopa han till mej. Nåja, de gjorde inte så mycke. Vi lag näten ve en grynna, å sen satt vi opp på en rabb för att sova i en koja som fanns där. Gubben var lite orolig för vädre. Rätt som de är kan han springa i nordost, sa han, så de är nog bäst att vi ligger på åga i natt. Får vi vädret över oss, då går det åt pipan me både bragder å sik.

Vi tände på i kojspisen så de blev varmt, å sen kröp vi opp på halm-laven å kura ihop oss under fällen. Gubben låg länge å järma sej över rematiskan, som satt åt'n så här på höstarna, men så slog han klunken som tjädertuppen å slockna åv.

Ja somna fäll jag me, men rätt som de var väcktes ja av gubben, som stog i kojddörren å skrek: Kors i jesta nammen, nu har han sprunge te nörs å kommer som ell å tjära. Opp ur traserna, pojk, nu måste vi dra bragderna!

Å jess, ett sånt väder de var, när vi kom ut. Men gubben hade nybundna bragder i sjön å ville frälsa dom för allt i världen. De vart hårda tag ve årorna. Far rodde å ja fick dra. Ja trodde aldri att vi skulle klara bragderna, men du kan ge dej den på att vi klara dom, fast ja fick dra dom över suden som skötar. Tur hade vi, kan ja säga, att dom inte satt fast i stenskramlet i botten, för då hade dom varit saltade för evigt. De va synn att han stack i som han gjorde den kvällen, för de fanns gott om sik på grynnorna den tiden, men man måste ju rädda bragderna, å inte ville man ju riskera live heller i onödan...

Aron Hallenberg

MATTS I BANDARBO OCH HANS STUGA

Om den för några år sedan avlidne originelle bygdespelmannen Matts i Bandarbo berättas bl. a., att han på äldre dar blev så sparsam, att han föredrog att gå till en åtskilliga kilometer längre bort belägen handelsbod, ty där var tändstickspaketet ett öre billigare. Hur förklaras en sådan omodern inställning till tid och pengar? Det är helt visst ett arv från penningknappa och strävsamma tider, så som man kan utläsa det ur de gamla Bandarbo-handlingar, som den gamle spelmannens släktingar välvilligt utlånat till hembygdsföreningen för studium och avskrift. Med Mattias Berlins död avslutas ett kapitel också i socknens bebyggelsehistoria.

Nödåret 1771 kom förfadern, Anders Ersson Vågghals, vandrande med sin familj till Bälinge från Dalarna. Försörjningen var nog ovis i början, men han blev så småningom häradsprofoss och brofogde och skaffade sig en liten uppodling på Bälinge häradsallmanning, benämnd Bärkullen eller Bandarbo. Hustruns lilla ärvda lägenhet i Älvdalen, såld för 10 riksdaler, utgjorde sannolikt reskassa och startkapital. År 1797 överlätas Bandarbo till yngste sonen Jan Andersson, som därvid blev tvungen att lösa ut sina tre syskon med 11 riksdaler 5 skillingar och 4 runstycken var. Samma år sker skattläggning av uppodlingen, som nu uppgår till ett åttondels mantal och som efter tio frihetsår skall, omräknat i myntvärde, beskattas med 44 sk 8 runst. Två år senare

Bandarbo i Bälinge socken.

försöker Jan Andersson få ägorätten men förgäves, ty det är fråga om kronojord. Han tycks haft besvärligt att klara sig och att lösa ut sina syskon. När skatten skall erläggas år 1808, till största delen i form av säd, klagar han över att den blivit för hög och kan inte förstå, att han måste lämna mer säd än för 44 sk 8 runst. Sverige rustar inför finska kriget och Jan Andersson bötfälles för att ej i tid ha levererat säd till kronans magasin i Gävle. År 1822 har skulderna ökat till 166 riksdaler; man hotar med utmätning och tvångsauktion. Värdering sker, varvid hemmanets avkastning värderas till 74 riksdaler, varav 60 från jorden, 10 från fähuset och 4 från skogen. De årliga utgifterna uppskattas till 70 riksdaler 45 sk, varav 10 riksdaler är lön och stat till en dräng och en piga. Jan Andersson får dock behålla sitt Bandarbo; år 1844 överlämnas det till yngste sonen med allt lösöre i ett testamente, som med sina bomärken och sitt på samma gång rörande som upplysande innehåll är värt att citeras:

Åren flyckta ålderdomstimmen nalkas och med förtröstanfullt hopp till den Efvige förbarmaren emotser Wi en icke avlägsen övergång från

detta jordiska till ett bättre Lif. Glada återblickar Wi på det förflutna och höjer tacksamma blickar till Allmakten, som Wäl låtit vårt lif vara en beständig kedja af mödor och bekymmer; har dock faderligt i senare åren afvänt nöd och olycka från vår boning, därtill givit oss flera glada dagar. Vårt äktenskap har han välsignat med sju arfvingar, som alla utgått i verlden den ena efter den andra att söka sin Bergning och låtit oss vara allena. Likväl den yngste War först att ömma för sina orklösa föräldrar och återkom för att vårda oss på vår ålderdom. Wi äro derföre fullt förvissade om att han med Barnslig kärlek skall omsorgsfullt skiöta oss i sista stunderna af lifvet dock sluterligen beledsagar oss till Wåra wilo Rum. Under erkänsla deraf och för att med lugn kunna ega våra sista ögonblick till tacksamhet och Lön har wi derföre welat härigenom förordna all den Lösa Egendom som efter oss kan finnas och gifvas i Testamente skall odelad tillfalla vår yngste son Matts Berlin och arfvingar att deröfver råda och styra utan det ringaste åtal af våra öfvriga barn och arfvingar, wilket i nedanstående tillkallade vittnens närvaro skedde i Bandarbo den 18 Januari 1844.

Jan Andersson född 1777

Cattarina Olsdotter född 1774

År 1876 får åboen Matts Jansson Berlin lagfartsbevis på Bandarbo, som år 1892 övertas av sonen Erik Mattsson Berlin, vars mor Kristina Persdotter till sonsonen Mattias Berlin testamenterar ett skogsallmänningsskifte benämmt Eriksberg och beläget längre norr ut i socknen. Denne Mattias, född år 1878, är den Matts i Bandarbo, som blev hemmanets siste bebyggare, ty nu står Bandarbo öde som så många andra små skogslägenheter. Kanske kan de gamla byggnaderna räddas av någon pietetsfull sommargäst; de med mycken möda uppodlade tegarna blir väl dock med tiden åter skogsmark som de var för 200 år sedan. De har lämnat bärgning, även om den ofta varit torftig, åt fem strävsamma släktled.

Henry Lindblad